

ספרים

היוצאים לאור

על ידי

חברת "מקיצי נרדמים"

ת ש " ו

שנה י"ג לחדוש פעולת החברה והעברתה לא"י

ר א ש י ה ח ב ר ה

אהרן פריימן, ניו־יורק

נשיא החברה

הוועד הפועל בא"י (ירושלים)

שמחה אסף, יושב ראש

משה דוד קאסוטו

יעקב נחום אפשטיין

מיכל רבינוביץ

שמואל יוסף זנגון

אברהם חיים פריימן, מזכיר

ח ב ר י ה כ ב ו ד

יצחק דוב מרקון, רמסגט

אלחנן אדלר, לונדון

שמואל קרויס, קמברידג'

חנוך אלבק, ירושלים

בצלאל רות, אוכספורד

יצחק נוטמן, ירושלים

גרשם שלום, ירושלים

לוי גינצבורג, ניו־יורק

שלום שפיגל, ניו־יורק

אלכסנדר מרכס, ניו־יורק

אגרות הרמב"ם

MOSE BEN MAIMON

EPISTULAE

ED.

D. H. BANETH

FASC. 1

MEKIZE NIRDAMIM

JERUSALEM

1946

אגרות הרמב"ם

מכתבי רבנו משה בן מיימון ומכתבי בני דורו אליו

ערוכים על־פי כתבי־יד ודפוסים ישנים

בצירוף מבואות, תרגומים והערות

בידי

דוד צבי בנעט

חוברת ראשונה

חליפת המכתבים עם ר' יוסף בן יהודה

הוצאת «מקיצי נרדמים»

בסיוע מוסד הרב קוק

ירושלים תש"ו

ה ק ד מ ה

בהכנות להוצאה חדשה של אגרות הרמב"ם ע"י חברת "מקיצי נרדמים" הוחל עוד בשנת השמונה מאות להולדת רבנו הגדול, היא שנת תרצ"ה. בקיץ של אותה שנה שהה פרופ' דוד ילין ז"ל באנגליה ובדק שם כתבי־יד ובייחוד קטעי גניזה שיכלו לשמש חומר למהדורה בקרתית ומושלמת של אגרות הרמב"ם והמכתבים השלוחים אליו. פרופ' ילין קיבל עליו מתחילה גם הוצאתן ופירושן של האגרות. אבל מחמת טרדותיו הרבות ומצב בריאותו הרופף החליט, לאחר זמן־מה, להסתלק מתכנית זו. העבודה הוטלה אז על הח"מ בשותפות עם ידידי ד"ר אברהם חיים פריימן, אשר הוציא לפני כן את "תשובות הרמב"ם" (ירושלם תרצ"ד), ולא עוד אלא שהכין ביבליוגרפיה מפורטת של אגרות הרמב"ם, אשר בלעדיה לא היה כותב השורות האלה יכול לגשת לעבודה (מפתח אגרות הרמב"ם, בתוך "חיי הרמב"ם, ספריו ופעולותיו" לרב י. ל. פישמן, ירושלם תרצ"ה, עמ' קפ"ט–קצ"ו). אולם לצערי הרב החליט גם ד"ר פריימן למשוך את ידו מהשתתפות מלאה במפעל זה, כדי להקדיש את כל מרצו לעבודות חשובות במקצוע אחר, אם כי בטובו לא פסק מלסייע אותי תמיד בעצתו רבת הערך.

מפני סיבות פנימיות וחיצוניות שונות התקדמה עבודת הכנת החומר להוצאה החדשה באיטיות רבה, וכן עבודת ההדפסה שהתחילה בסוף שנת תש"ג. תנאי מלחמת העולם השנייה מנעו מלהשיג ידיעות על כתבי־יד ותצלומים של כתבי־יד אשר הצורך בהם נתגלה רק בתוך העבודה. עד היום לא הוסרו רבים מהמכשולים האלה; ואין מן הראוי להמשיך בהדפסת האגרות על־סמך חומר בלתי־שלם, בשעה שיש סיכויים להשיג את הדרוש תוך שנה שנתיים. כיון שמצב זה מחייב הפסקה מסוימת של העבודה, וכיון שששת הגליונות הראשונים שנגמרו בדפוס מגיעים במקרה עד סוף חליפת האגרות שבין הרמב"ם ור' יוסף בן יהודה, הוחלט לתת בידי חברי חברת "מקיצי נרדמים" לפי שעה את קבוצת האגרות האלה כחוברת ראשונה מ"אגרות הרמב"ם", על אף מיעוט היקפן.

נכיר תודה מרובה לספריות ולאישים אשר יואילו להודיענו על כתבי־יד של מכתבי הרמב"ם אשר לא נרשמו עדיין ברשימת ד"ר פריימן או על מכתבים אל הרמב"ם אשר טרם נודעו.

מהדורה זו תכלול בעיקר את חליפת המכתבים האישית של הרמב"ם, לא את שאר כתביו הקצרים, אשר, בעקבות שימוש המלה הערבית "רסאילי", מכנים לעתים גם אותם בשם "אגרות". אחר ש"מלות ההגיון" ו"מאמר תחיית המתים" כבר

זכו להוצאות בקרתיות של המקור הערבי והתרגומים העבריים ביזמת האקדמיה האמריקאית למדעי היהדות (ע"י אפרת, תרצ"ט, וי. פינקל, ת"ש) והובטחה הוצאה מקבילה של "אגרת תימן" ע"י אותו המוסד. מן המותר יהיה להכפיל את הדברים כאן. אולם, כיון שפרופ' אלכסנדר מרכס בנדיבותו המפורסמת, הואיל להעמיד לרשותי את החומר הרב שאספו לפני שנים רבות לשם הוצאה בקרתית של אגרת השמד, חושבני לצרף את המאמר הזה בצורת נספח. וכן הבטיח מורי פרופ' ג. וייל בסובו לתת כנספח לקובץ אגרות זה את דיון הרמב"ם בשאלת קץ קצוב לחיים, דיון עיוני מופנה אל ר' יוסף בן יהודה, מבלי שיהיה לקטע אופי של מכתב (ועל כן אינו הולם מסגרת חוברת זו). קטע זה, שהגיע לידינו רק בערבית ועדיין לא ראה אור הדפוס, יובא בעיבודו של פרופ' וייל עצמו.

רוב החומר המובא בספר זה נדפס מכבר, אלא שרובו ככולו הוצא לאור בצורה משובשת פחות או יותר ובלי כל ביאורים. לכן שמתי עיקר מגמתי בהוצאה זו לתקן את הנוסח ולקרר את האגרות להבנת הקורא. אשר לנוסח, הרי לגבי מכתבים רבים היתה האפשרות להשתמש בכתב-יד. שסייעו לביעור שיבושים רבים; במקרים אחרים לא היה מקור אחר אלא הדפוס הראשון בלבד, שממנו הועתקו דפוסים מאוחרים, עפ"ר לא בלי טעויות דפוס או שינויים מדעת (שינויים וטעויות כאלה לא נזכרו בדרך כלל בחילופי הגרסאות, אלא אם כן נראו מאלפים במיוחד). באגרות שיכלו להידפס ע"פ מקורות שונים, נבררו הגרסאות, כמובן, ע"פ עקרונות קריטיים; אך עפ"ר הונח מקור אחד כבסיס בשביל המקומות שאין להכריע בהם. חילופי גרסאות חשובים ביותר שקשה להכריע ביניהם הובלטו במערכת הגרסאות ע"י פיזור, כדי להפנות תשומת לב החוקר אליהם; וכן עשיתי במקרים לא-פשוטים לגבי גרסאות כתב-יד שראיתי צורך לשנותן בפנים ע"פ סברה ולגבי הצעות תיקונים אשר לא העזתי להכניסם בטכסט. בתוך הטכסטים עצמם מציינים, כמקובל, סוגריים מרובעים השלמות, סוגריים עגולים מלים שיש להשמיטן. מלים או אותיות שאינן ברורות לגמרי בכה"י צוינו ע"י קו אפקי ממעל להן. סימני הפסק הוכנסו במידה שנראו דרושים להבהרת התוכן; בפרוזה מחזרות הושמה נקודה אחרי כל חרוז, גם אם חסרה בכת"י. האגרות חולקו לפסקאות.

אשר לכתיב, לא הבאתי בחלופי הגרסאות לטכסטים העבריים את השינויים הרגילים בין מלא וחסר, כי דבר זה היה מכביד מאוד על ההערות. אך במתכוון ויתרתי על קביעת כתיב אחיד והדפסתי לפי כתיב אותו כתב-יד או דפוס שנראה לי הטוב ביותר. לשם הקלת העבודה הקריטית (לעתים מסתתרת תחת כתיב מוזר גרסה מקורית אשר אי אפשר לנחש אותה אם המו"ל "מתקן" את הכתיב) וגם מפני שכתב אחיד אינו משקף את המציאות של ימי הביניים, על כתיבו של הרמב"ם אפשר לדון עכשיו ע"פ חומר אוטוגרפי מספיק (בייחוד הדפים מהאוטוגרף של "משנה תורה" שהוציא ש. אטלס (A section from the Yad ha-hazakah of Maimonides), לונדון, 1940) - חומר זה מראה כי הרמב"ם לא היה עקיב כל עיקר בנידון זה, אך נטה יותר לכתיב מלא לגבי חולם ולעומת זה לכתיב חסר לגבי החיריק. מסקנה זו, שאולי אין תקפה משתרע מעבר לתקופה מסוימת בפעולתו הספרותית של הרמב"ם, לא יכלה להשפיע השפעה מכרעת על הוצאתנו.

בטכסטים הערביים צוינו כל ההבדלים בהרכב האותיות של המלים, אבל

הנקודות המבחינות ("דיאקריטיות") הושלמו בטכסט בלי הערה על כך בח"ג, אא"כ יש למלא מובן אפשרי בתוך הטכסט גם כשהאות אינה מנוקדת. מסיבה טכנית לא היתה אפשרות להשתמש באותיות מנוקדות בהערות ובח"ג; במקומן באות אותיות מלוות קו אלכסוני קטן משמאלן (ת' = ת' = ש'; ג' = ג' = ע'; כ' = כ' = ח'; ד' = ד' = ו'; צ' = צ' = ט'; ט' = ט' = ז'; ה' = ה' = ס').

את צורך ההסברה משמשים המבואות, התרגומים וההערות המבארות. המבואות מנסים לברר את מגמתן של האגרות, את מסורתן והבעיות העיקריות הכרוכות בהן.

לאגרות הכתובות בלשון הערבית צורפו תרגומים חדשים לעברית (א) אם לא נודעו תרגומים קדומים מהן. (ב) אם התרגומים הישנים אינם בהירים במידה מספקת. מובן שנדפסו כאן גם התרגומים העתיקים בנוסח מתוקן. אף במקרה שלא הגיע לידינו המקור הערבי של אגרת אלא תרגום ישן מגומגם בלשונו בלבד, נעשה נסיון להסביר את התוכן בדרך פאראפראזה בסגנון מובן לבני דורנו, על סמך התבוננות בדרכי עבודתו של המתרגם ושיקולי דעת בדבר נוסח המקור. התרגומים החדשים מוותרים על מילוליות שאין עמה בהירות, אבל לא על השאיפה לנאמנות. דברים שנוספו לשם ביאור הושמו בדרך כלל בין סוגריים עגולים; אך בנידון זה עקיבות גמורה מן הנמנעות היא.

הביאורים מכוונים בעיקר לסתם קורא הרוצה להבין פשטם של הדברים; שהיו אגרות הרמב"ם – שלא כרוב הוצאות "מקצי נרדמים" – הן ספר השווה לכל נפש ולא עניין לומחים בלבד. כאן ניתנים גם מראי-מקומות לפסוקי תנ"ך או מאמרי חז"ל המובאים בפירוש או נרמזים בתוך האגרות. מראי מקומות כאלה ניתנו בשפע בייחוד בשולי מכתבי המליצה, מפני חשיבותם להבנת אמנות השיבוך; אך בלי ספק נעלמו מעיני כמה מקומות. במקרים הרבים שמליצה וכיו"ב נמצאת במקומות שונים במקרא, בתלמוד וכו', הובא בדרך כלל רק מראה-מקום אחד. ביאורים לשוניים לנוסח הערבי של אגרת צורפו לחילופי הגרסאות. כדי למנוע הכבדה על הקורא שאינו נזקק ללשון ערב, ואף מפני שעפ"ר הם באים גם להצדיק נוסח הפנים. ביאורים אלה אינם מיועדים למתחילים שאינם בקיאים בצורות הלשון המצויות בטכסטים ערביים-יהודיים בכלל ובכתבי הרמב"ם בפרט. להם יש להמליץ בייחוד על מבוא ספרו של Israel Friedlaender בשם Selections from the Arabic writings of Maimonides, ליידין, 1909.

סמכותו היחסית של כותב השורות האלה כמעט שמצטמצמת בשטח הערביסטי; מה שנוגע למקורות רבניים, בא לו רובו ככולו מתוך ספרי עזר או ממה שלמדוהו בטובם רבותיו ורעיו המלומדים, עפ"ר ד"ר א. ח. פריימן. במקומות בודדים גם הפרופסורים ש. אספ. י. נ. אפשטיין, י. גוטמן. פרופ' אסף וד"ר פריימן וכן פרופ' אלכסנדר מרכס הואילו להמציא לי גם העתקות מכתבי יד וצילומים שהיו ברשותם. הגהות קראו – והביאו בזה תועלת רבה למהדורה זו – ידידי ד"ר גויטיין, ד"ר יואל וד"ר פריימן. סייעוני במלאכת ההגהה גם אשתי ובני ה'ל'.

המדפיס מר דוד רוטנברג ומסדרי האותיות השקיעו עמל רב בהדפסת החוברת. שהיתה כרוכה בקשיים מיוחדים בעבור הטכסטים הערביים ומערכת ההערות הכפולה.

לכל הנזכרים נתונה תודתי הנאמנה.

ד. צ. בנעט

ירושלים, אלול תשי"ז.

אל החברים !

בהדפסת הספר החשוב הזה התחלנו בתנאים הקשים של ימי המלחמה בשעה שועדה ממשלתית היתה מקציבה כמות מצומצמת של נייר לכל ספר. על כן יצא ספר זה – כמו כמה ספרים אחרים – לצערנו על נייר של ימי מלחמה ועם החברים הסליחה. אנו מביעים את תודתנו הנאמנה למר יעקב גזונדהייט בתל אביב שתרגם תרומה ניכרת להוצאת הספר.

ועד חברת

«מקיצי נרדמים»

תוכן החוברת

עמוד

- 1 מבוא לחליפת המכתבים עם ר' יוסף בן יהודה
- 3 אגרת א: אגרת ר' יוסף בן יהודה אל הרמב"ם מאלכסנדריה
- 6 ב: מכתב הלואי הערבי ל"מורה הנבוכים"
- 9 ג: אגרת הלואי העברית ל"מורה הנבוכים"
- 17 ד: האגרת האלגורית של ר' יוסף בן יהודה
- 24 ה: תשובת הרמב"ם על המכתב האלגורי
- 31 ו: האגרת בעניין המחלוקת עם ישיבת בגדאד
- 85 ז: האגרת על כבישת הכעס ועל עניין אבן ג'אבר
- 91 ח: קטעים בעניין מות הבת הקטנה וסכנת השררות
- 95 ט: קטע בשבח אברהם בנו של הרמב"ם